

УДК 32 (477)+303.442.3

НЕДЕРЖАВНІ АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНИ ЯК СЕГМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Оксана Федорчук

*Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
факультет соціальних наук та соціальних технологій, кафедра політології
вул. Г. Сковороди, 2, 04070, м. Київ, Україна*

Розглянуто становлення і розвиток недержавних аналітичних організацій в США та Європі. Зроблено спробу охарактеризувати причини виникнення та головні етапи розвитку діяльності українських недержавних аналітичних центрів. Вказано, що відносини владних інституцій та аналітиків в Україні тривалий час були складними і тільки на сучасному етапі простежується позитивна тенденція готовності до співпраці.

Ключові слова: недержавні аналітичні центри, «фабрики думок», США, Україна, політична наука.

Політична наука України має досить ґрунтовну інституційну інфраструктуру, представлена трьома основними сегментами: академічними інститутами, закладами вищої професійної освіти, недержавними аналітичними центрами.

У світовій практиці аналітичні центри мають назву мозкових центрів, або фабрик думок (англ. think tanks). «Фабриками думок», «мозковими центрами» прийнято називати експертно-аналітичні організації, які провадять консультування з державним і муніципальним контрактами, як правило, в галузі політичного виробництва і оцінки можливих соціально-економічних наслідків політичних рішень. Ідейна продукція «фабрик думок» – прикладна політична експертиза, дослідження та аналітика, фундаментальні теоретичні праці. Її, як правило, відрізняє стратегічне цілепокладання, засноване на певних уявленнях про бажані соціально-економічні і політичні результати. У цьому відмінність продукції цих організацій від власне академічних досліджень. Політична спрямованість робіт свідомо афішується або камуфлюється. Часто справжні наукові теорії дійсно створюються аналітиками «фабрик думок», але нерідко вони є, скоріше, побічним результатом їх роботи, тому що можуть відповідати, а можуть і не відповідати політичним завданням замовника.

Термін “think tanks” виник у роки Другої світової війни і використовувався для позначення американських і британських державних військово-аналітичних організацій. Після війни значення терміну розширилося – ним стали називати різні експертно-аналітичні структури. У 50-х роках ХХ ст. «фабрики думок» спеціалізувались у питаннях політики безпеки, що вимагало використання міждисциплінарного підходу (наприклад, Корпорація RAND, що була дослідницьким підрозділом Військово-повітряних сил США) [1].

На сьогодні в США «мозковий центр» – швидше, недержавна організація, ніж державна, хоча в різних країнах ситуації в цьому сенсі можуть дуже сильно відрізнятись [2]. На межі тисячоліть, за словами Н. Ржевської, «спостерігався справжній бум у створенні «мозкових центрів», стрімко зростала їхня кількість у світі: «У 2004 р. вона становила 4 500. Новою тенденцією інтелектуальної транснаціоналізації на початку ХХІ ст. стало виникнення національних, регіональних та глобальних структур у формі мережевих об'єднань «мозкових центрів». На основі мереж здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних

замовлень, утворення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний поділ праці, координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій з тих чи інших питань. Значно розширив можливості подібного партнерства розвиток Інтернету» [3, с. 80–81].

Сучасна індустрія «мозкових центрів» складається з організацій кількох чітко виражених типів, що відрізняються завданнями, продукцією, джерелами фінансування, а також складом і кваліфікацією співробітників. Так, виокремлюють чотири категорії інститутів: 1) академічні, або університети без студентів; 2) контрактні організації; 3) пропагандистські організації; 4) організації, що належать політичним партіям.

Перші європейські «мозкові центри» з'явилися майже в той самий період, що і в США. У 1914 р. був створений Кільський інститут світової економіки (IfW), а через шість років – Королівський інститут міжнародних відносин в Лондоні. Ці інститути діють досі. У сучасній Європі працює приблизно 1 000 інститутів, а в країнах Європейського Союзу наприкінці ХХ ст. існувало майже 670 центрів [4].

Розвиток інформаційних технологій і процеси глобалізації призвели до трансформації ролі і форм традиційних аналітичних центрів. Тепер аналітичні центри активно використовують інтернет для трансляції власних ідей, він є інструментом просування проєктів, рішень аналітичного центру, забезпечує інформування користувачів-громадян про власну діяльність. Робота сайту організації, наповнення його актуальною інформацією – один із важливих напрямків діяльності аналітичного центру сьогодні. Завдяки інтернету змінилися способи поширення інтелектуальних продуктів, вироблених аналітичними центрами, та інформації організаційного характеру. Інтернет став незамінним засобом оперативного поширення актуальних матеріалів з викладенням висновків дослідних центрів. Інтернет надає інформацію аналітичних центрів й ефективно забезпечує комунікації – тому з'явилися віртуальні, розосереджені в просторі фабрики думки або аналітичні центри п'ятого покоління, так звані транснаціональні мережі думки. Транснаціональні мережі думки – віртуальні експертні мережі, які розглядають стратегічні питання динамічно, в режимі реального часу. Такі аналітичні центри не мають обмежень за напрямками діяльності і щодо кількості експертів, які можуть брати в них участь.

В Україні недержавні аналітичні центри з'являються на початку 1990-х рр. Причинами їх появи стали: лібералізація державної політики й поліцентристське прийняття рішень, яким була Комуністична партія; значний науковий потенціал країни, який дістався в спадок після розпаду СРСР; відсутність належного фінансування державних аналітичних структур, внаслідок чого відбувся відтік експертів в недержавний сектор; поява міжнародних фондів, які почали надавати грантову підтримку недержавному сектору. На думку С. Рябова, ці центри незалежні, принаймні, офіційно нікому не підпорядковувалися, самостійно визначали тематику і спрямованість своїх досліджень, самостійно добували кошти для їх проведення, і розпоряджалися отриманими результатами як товаром – пропонували їх потенційним споживачам за певну плату. Суттєвим тут є те, що діяльність таких центрів спрямована не на теоретичні рефлексії, а на обслуговування політичної практики, на досягнення конкретних цілей безпосередніх учасників політичного життя [5, с. 47]. Прикладом таких інституцій є Суспільно-гуманітарний консорціум (СГК) «Гене́за» – інформаційно-аналітична, науково-навчальна інституція, що вивчає зміни політичного простору в посткомуністичному світі, зокрема в Україні. «Гене́за» виникла у 1992 р. як ініціатива молодих інтелектуалів, своєрідна альтернатива до організаційної системи наукових досліджень, що була успадкованою від комуністичного періоду. Працює як незалежне, структуроване на професійній основі навчально-дослідницьке середовище аналітиків та аналітичних структур західного регіону України.

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (далі – Центр Разумкова) був заснований 19 серпня 1994 р. Це провідний недержавний

аналітичний центр України, що здійснює дослідження державної політики в таких сферах: внутрішня політика, державне управління, економічна політика, енергетика, земельні відносини, зовнішня політика, соціальна політика, міжнародна та регіональна безпека, національна безпека і оборона. Центр Разумкова об'єднав експертів у галузях економіки, енергетики, права, політології, міжнародних відносин, військової безпеки, земельних відносин, соціології, історії та філософії. У центрі постійно працюють близько 45 осіб і понад 100 – за контрактом. Загальноукраїнські опитування соціологічної служби Центру Разумкова здійснюють понад 300 інтерв'юерів [6]. Його дослідження використовували в роботі міжнародні організації (ОБСЄ, ООН), посольства іноземних держав, міжнародні донорські організації, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Адміністрація Президента України, інші державні установи, українські й іноземні підприємства, банки.

Центр Разумкова готує аналітичні доповіді, статті, соціологічні дослідження, коментарі з актуальних проблем державної політики. Результати досліджень розміщуються у журналі «Національна безпека і оборона», на інтернет-сторінці, представляються на публічних обговореннях, друкуються у ЗМІ. На січень 2016 р. у Центральній та Східній Європі він посідає 5 місце та має найкращі показники серед усіх аналітичних центрів України. Також Центр Разумкова має найкращі показники серед українських аналітичних центрів: 36 місце серед 150 кращих аналітичних центрів світу без урахування США, 55 місце серед 175 кращих аналітичних центрів світу з урахуванням США [7].

Інститут політики (створений у 1998 р.) зареєстровано 28 травня 1998 р. – це аналітична інституція, що досліджує соціально-економічні й політичні процеси в сучасній Україні та за її межами; проводить аналіз та експертизу в галузі політичних наук; готує аналітичні матеріали й проводить дослідження в галузі суспільних наук. Серед сфер інституту – політика влади та суспільна думка про владну політику; соціально-економічна та політична ситуація в Україні; суспільно-правові відносини в українському суспільстві та ін. Як аналітична інституція він продовжив реалізацію основних проектів Інституту посткомуністичного суспільства, директором якого протягом 1995–1998 рр. був М. Томенко. Основною метою Інституту політики є дослідження соціально-економічних та політичних процесів у сучасній Україні та за її межами; проведення аналітичної та експертної діяльності в галузі політичних наук; підготовка аналітичних матеріалів та проведення досліджень в галузі суспільних наук (політичний аналіз та прогнозування, освітні програми в галузі політичного аналізу та прогнозування, підготовку і проведення конференцій, семінарів, «круглих столів», літніх шкіл тощо) [8].

З 2000-х рр. з'явилася велика кількість аналітичних центрів, орієнтованих, в основному, на дослідження проблем європейської, євроатлантичної інтеграції України. Наприклад, цим питанням активно займається незалежний неприбутковий аналітико-дослідний центр Київський інститут проблем управління імені Горшеніна [9], Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». «Демініціативи» забезпечують зацікавлені кола та уряд дослідженнями, інформацією, необхідною комунікацією та рекомендаціями. Почавши свою кар'єру як громадський центр з підтримки вступу України до НАТО ще 14 років тому, нині фонд «Демократичні Ініціативи» набув репутацію авторитетного політично-аналітичного джерела та ключового гравця з розробки та розвитку інформаційної кампанії з питань НАТО». Фонд «Демократичні ініціативи» сьогодні, згідно з даними Google, – одна із найбільш цитованих в українських ЗМІ фабрик думок. Ще з 2000 р. ДІФ своєю діяльністю розпочав аналітично-дослідницький рух в Україні, ініціювавши проведення конференції «Аналітично-дослідницькі центри та уряд» та і «Діалог та співробітництво» між аналітично-дослідницькими центрами та урядом. У 2010 р. Фонд «Демократичні ініціативи» став

членом міжнародної мережі аналітичних центрів PASOS, що істотно зміцнює його можливості розвитку як фабрики думок [10].

Стосовно вітчизняного сегменту аналітичної практики, до найбільш авторитетних неурядових аналітичних структур України здебільшого належать: Агентство гуманітарних технологій (АГТ), Асоціація молодих українських політологів і політиків (АМУПП), Атлантична Рада України (АРУ), Дніпровський центр соціальних досліджень, Інститут політики (ІП), Інститут світової політики, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Київський центр інституту Схід–Захід (КЦІСЗ), Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД); Центр європейських та міжнародних досліджень (ЦЕМД), Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України (ЦМКЗПУ), Інститут трансформації суспільства (ІТС). Потенційно потужними організаціями є також Інститут Євроатлантичного Співробітництва (ІСАП), Інститут Європейської Інтеграції (ІЄІ), Товариство зовнішньої політики України (ТЗПУ), Центр стратегічних досліджень (ЦСД) [11].

На думку А. Лучика [12, с. 518–519], в Україні недержавні аналітичні центри пройшли наступні етапи у своєму розвитку. Перший етап (1990-ті рр. – початок 2000-х рр.) характеризувався тим, що виникнення і розвиток у пострадянських країнах відбувалося значною мірою за зовнішньої допомоги, за умов, з одного боку, низького попиту на їх інтелектуальний продукт з боку владних інститутів і політиків, з іншого – неготовності значної частини громадян до сприйняття самого факту існування неурядових структур, що мають амбіції участі у виробленні державної політики. В Україні недержавні аналітичні центри розвивалися за значної зовнішньої допомоги та орієнтувалися переважно на європейські стандарти правової держави, публічної політики і співпраці влади зі структурами громадянського суспільства, зокрема з самими фабриками думок.

На другому етапі (2001 – 2004 рр.) відбулось посилення антидемократичних тенденцій у державі, що зустріло активний опір з боку структур «третього сектору», в т. ч. – недержавних аналітичних центрів, багато з яких, усвідомлюючи реальну загрозу встановлення в Україні авторитарного режиму, зайняли відкрито опозиційні позиції. У вересні 2002 р. відбувся Форум демократичних сил України, у якому, поряд з опозиційними політиками, взяли участь представники багатьох організацій «третього сектору», в т. ч. аналітичних центрів, які на той момент стали помітними учасниками суспільно-політичних процесів. Влада, зрозумівши загрозу, що виходила від структур громадянського суспільства, розгорнула масовану кампанію із їх дискредитації.

Третій етап – 2005–2009 рр. Після подій Помаранчевої революції з'явилася надія на те, що влада принципово змінить своє ставлення до громадянського суспільства, перейшовши від ворожості та ігнорування до реального партнерства.

Нова влада задекларувала нові підходи до співпраці з організаціями громадянського суспільства, які полягали у визнанні високої суспільної значимості діяльності його структур, підтримці його розвитку, практичному врахуванні його ініціатив. Відбувся перехід частини представників неурядових аналітичних структур до центральних органів влади. Зокрема, президент Центру Разумкова А. Гриценко обійняв посаду Міністра оборони України, керівники Центру політико-правових реформ (ЦППР) І. Коліушко та Інституту громадянського суспільства А. Ткачук були призначені радниками Президента України, директор Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) В. Нанівська очолила Національну академію державного управління. Проте, як виявилось пізніше, можливості реалізації власних ініціатив представниками неурядових аналітичних центрів, які пішли у владу, були обмежені не лише їх власним «портфелем пропозицій» і посадовими можливостями, а політичною волею

вищого керівництва та наявним форматом бюрократичних процедур. Деякі з представників неурядових аналітичних центрів пізніше повернулися з органів влади на попередні посади.

Влада була не готова приймати пропозиції неурядових аналітичних центрів і, тим більше, фінансово їх підтримувати. Подальший розвиток подій засвідчив, що сподівання на суттєве покращення умов діяльності неурядових аналітичних центрів, зростання оплаченого попиту держави на їх продукцію, не справдилися.

Четвертий етап – 2010–2013 рр. – характеризувався поступовим відходом влади від демократичних цінностей, що фіксувалося падінням України в різноманітних міжнародних рейтингах. Давалася ознака відсутності належної роботи владних інституцій із неурядовими аналітичними центрами. Спостерігалось подальше погіршення відносин між владою та аналітичними центрами.

Доповнюючи етапи розвитку наступним періодом (2014–2016 рр.), варто зазначити, що Революція Гідності 2013–2014 рр. принесла Україні не лише політичні, але і суспільні зміни. В діяльності аналітичних центрів останніми роками простежується позитивна тенденція – перетворення їх з таких, що лише аналізували ситуацію, представляли людям своє бачення стану справ, критикували дії влади, на інституції, які самі пропонують рішення. При цьому й самі аналітичні центри впродовж останніх років опинилися у ситуації, коли попит на їхню продукцію став значно вищим, так само як і зросли вимоги до якості їхньої роботи. «Аналітичні центри в Україні виконують дещо відмінну роль від аналітичних центрів у стабільних країнах, де немає революційних потрясінь, – висловила свою думку І. Бекешкіна, директор Фонду «Демократичні ініціативи». Сьогодні ми спостерігаємо унікальну ситуацію зі взаємодії аналітичних центрів із владою, чого не було раніше. Коли відбуваються колосальні трансформації у всіх сферах життя – потрібен мозок, розробки, плани, аналітика. Все це дуже затребуване сьогодні!» [13].

Отже, виникнувши разом зі здобуттям незалежності України, недержавні аналітичні центри в 90-х роках ХХ ст. тільки набували свого статусу і впливу. Політична аналітика тільки починала зароджуватися, а разом з нею й політична наука. Починаючи з 2000-х рр., їм вдалося довести свою значимість для суспільства і держави. Пройшовши ряд етапів свого розвитку, недержавні аналітичні центри не лише поклали край монополії держави на ідеї, а й запровадили моду на створення якісної публічної політики, вони поступово стали важливим сегментом сучасної української політичної науки. Під впливом змін, котрі відбулися внаслідок Революції гідності, сучасний етап розвитку вітчизняних аналітичних центрів має полягати у переході кількісних характеристик в якісні. На сьогодні вони посилили свою присутність у світовому рейтингу, що свідчить про їхню активну діяльність в Україні та на міжнародній арені (наприклад, Центр Разумкова). Найбільш важливими напрямками їх діяльності є співпраця українських фабрик думок із міжнародними організаціями, котрі, у свою чергу, впливають на українську владу, а також залучення окремих експертів до вироблення стратегій та ухвалення рішень.

Список використаної літератури

1. Що таке «фабрика думок»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/fabrika/document01.php#_ftn1.
2. Виноградова Т. Фабрики мысли в США: особенности развития и роль в публичной политике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2189>.
3. Ржевська Н. Историко-теоретичний аналіз «виробництва» інтелектуального простору американськими та транснаціональними аналітичними структурами / Н. Ржевська // Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії. – 2015. – Вип. 7. – С. 73–83.

4. Коломієць Є. Аналіз російського досвіду формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] / Є. Коломієць // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Державне управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 28–32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknud_2014_1_10.
5. Рябов С. Політична наука в Україні XXI ст.: стан та перспективи розвитку: дослідження / С. Рябов. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 103 с.
6. Історія Центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ua/pro-nas/istoriia>.
7. Світовий рейтинг аналітичних центрів – 2016. Програма дослідження аналітичних центрів та громадянського суспільства Інститут Лаудера Університет Пенсільванії [Електронний ресурс] – Режим доступу: chrome:extension://oemmnndcblboiebfnladdacbfdmadadm/http://www.razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_01_27/2016_Global_Think_Tank.pdf.
8. Про Інститут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polityka.in.ua/info/1.htm>
9. Шкробанець О. Роль аналітичних центрів України у формуванні громадської думки з проблеми євроінтеграції (на прикладі центру імені О. Разумкова та інституту Горшеніна [Текст] / О. Шкробанець // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22–23 травня 2014 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. Дрьоміна. – Одеса: Вид-во Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – С. 113–117.
10. Про Фонд [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dif.org.ua/about>.
11. Глушук Є. Діяльність аналітичних центрів у процесі комунікації між владою і суспільством / Є. Глушук // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору: матеріали міжнар. наук. конференції, Київ, 21–23 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/316>.
12. Лучик А. Аналітичні центри в умовах демократичної трансформації України / А. Лучик // Держава і право: зб. наук. праць. Сер.: Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 61. – С. 514–520.
13. Аналітика – в тренді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/analitika-v-trendi>.

NON-GOVERNMENTAL ANALYTICAL CENTRES OF UKRAINE AS A SEGMENT OF POLITICAL SCIENCE

Oksana Fedorchuk

*National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Faculty of social sciences and social technologies,
Department of political science
G. Skovorody St., 2, Kyiv, Ukraine, 04070*

Reviewed the establishment and development of non-state analytical organizations, and the United States and Europe. An attempt is made to describe the causes and main stages of development of the activities of Ukrainian non-governmental analytical centers. Provided that relations of government institutions and analysts in Ukraine have long been complex and only at the present stage can be traced to the positive trend of cooperation.

Key words: non-governmental analytical centers, «think tanks», the United States, Ukraine, political science.